

## DAFTAR ISI

|                                                             |       |
|-------------------------------------------------------------|-------|
| SAMPUL DEPAN .....                                          | i     |
| SAMPUL DALAM.....                                           | iii   |
| PRASYARAT GELAR.....                                        | iv    |
| HALAMAN PERSETUJUAN .....                                   | v     |
| HALAMAN PENGESAHAN .....                                    | vi    |
| PERNYATAAN .....                                            | viii  |
| HALAMAN PERSEMBAHAN .....                                   | ix    |
| HALAMAN MOTTO .....                                         | x     |
| KATA PENGANTAR .....                                        | xi    |
| DAFTAR ISI .....                                            | xiii  |
| DAFTAR TABEL .....                                          | xviii |
| DAFTAR GAMBAR .....                                         | xix   |
| DAFTAR LAMPIRAN.....                                        | xx    |
| DAFTAR SINGKATAN ATAU ISTILAH .....                         | xxi   |
| DAFTAR LAMBANG TRANSKRIPSI FONETIS .....                    | xxii  |
| ABSTRAK .....                                               | xxiv  |
| BAB I PENDAHULUAN .....                                     | 1     |
| 1.1 Latar Belakang Masalah.....                             | 1     |
| 1.2 Rumusan Masalah.....                                    | 7     |
| 1.3 Tujuan Penelitian .....                                 | 8     |
| 1.4 Manfaat Penelitian .....                                | 8     |
| 1.4.1 Manfaat Teoretis .....                                | 8     |
| 1.4.2 Manfaat Praktis .....                                 | 9     |
| 1.5 Operasionalisasi Konsep .....                           | 11    |
| 1.5.1 Kemampuan Penggunaan Kata .....                       | 12    |
| 1.5.2 Kemampuan Penggunaan Kalimat.....                     | 12    |
| 1.5.3 Penyandang Disabilitas Grahita Ringan dan Rungu ..... | 13    |
| 1.5.4 SMPLB Dharma Wanita Lebo Sidoarjo .....               | 15    |

|                                 |                                                                                                                            |    |
|---------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.5.5                           | Psikolinguistik.....                                                                                                       | 15 |
| 1.6                             | Sistematika Penulisan Penelitian.....                                                                                      | 16 |
| BAB II KERANGKA TEORI .....     |                                                                                                                            | 18 |
| 2.1                             | Landasan Teori .....                                                                                                       | 18 |
| 2.1.1                           | Psikolinguistik.....                                                                                                       | 18 |
| 2.1.2                           | Kemampuan Berbahasa .....                                                                                                  | 20 |
| 2.1.3                           | Kata .....                                                                                                                 | 22 |
| 2.1.2.1                         | Kata Berdasarkan Jenis atau Kelasnya .....                                                                                 | 22 |
| 2.1.2.2                         | Kata Berdasarkan Keberadaan Afiks .....                                                                                    | 25 |
| 2.1.4                           | Kalimat .....                                                                                                              | 30 |
| 2.1.3.1                         | Kalimat Berdasarkan Kelengkapan Unsurnya .....                                                                             | 32 |
| 2.1.3.2                         | Kalimat Berdasarkan Keefektifannya .....                                                                                   | 35 |
| 2.1.3.3                         | Kalimat Berdasarkan Fungsinya dalam Hubungan Situasi .....                                                                 | 38 |
| 2.2                             | Tinjauan Pustaka.....                                                                                                      | 39 |
| BAB III METODE PENELITIAN ..... |                                                                                                                            | 45 |
| 3.1                             | Jenis Penelitian .....                                                                                                     | 45 |
| 3.2                             | Sumber Data.....                                                                                                           | 47 |
| 3.3                             | Metode Pengumpulan Data .....                                                                                              | 48 |
| 3.4                             | Metode Analisis Data.....                                                                                                  | 51 |
| 3.5                             | Metode Penyajian Hasil Analisis Data .....                                                                                 | 51 |
| BAB IV ANALISIS DATA .....      |                                                                                                                            | 53 |
| 4.1                             | Kemampuan Penggunaan Kata Siswa Penyandang Disabilitas Grahita Ringan dan Rungu di SMPLB Dharma Wanita Lebo Sidoarjo ..... | 53 |
| 4.1.1                           | Kemampuan Penggunaan Kata Dasar .....                                                                                      | 54 |
| 4.1.1.1                         | Kata Benda.....                                                                                                            | 55 |
| 4.1.1.2                         | Kata Kerja.....                                                                                                            | 71 |
| 4.1.1.3                         | Kata Sifat .....                                                                                                           | 77 |
| 4.1.1.4                         | Kata Ganti.....                                                                                                            | 79 |
| 4.1.1.5                         | Kata Depan .....                                                                                                           | 83 |
| 4.1.1.6                         | Kata Hubung.....                                                                                                           | 85 |

|           |                                            |     |
|-----------|--------------------------------------------|-----|
| 4.1.2     | Kemampuan Penggunaan Kata Berimbuhan ..... | 87  |
| 4.1.2.1   | Prefiks {meN-} .....                       | 87  |
| 4.1.2.1.1 | Prefiks {me-} .....                        | 87  |
| 4.1.2.1.2 | Prefiks {mem-} .....                       | 89  |
| 4.1.2.1.3 | Prefiks {men-} .....                       | 92  |
| 4.1.2.1.4 | Prefiks {meny-} .....                      | 95  |
| 4.1.2.1.5 | Prefiks {meng-} .....                      | 97  |
| 4.1.2.1.6 | Prefiks {menge-} .....                     | 100 |
| 4.1.2.2   | Prefiks {ber-} .....                       | 102 |
| 4.1.2.2.1 | Prefiks {ber-} .....                       | 102 |
| 4.1.2.2.2 | Prefiks {bel-} .....                       | 103 |
| 4.1.2.2.3 | Prefiks {be-} .....                        | 105 |
| 4.1.2.3   | Prefiks {per-} .....                       | 107 |
| 4.1.2.3.1 | Prefiks {per-} .....                       | 107 |
| 4.1.2.3.2 | Prefiks {pel-} .....                       | 108 |
| 4.1.2.3.3 | Prefiks {pe-} .....                        | 110 |
| 4.1.2.4   | Prefiks {peN-} .....                       | 111 |
| 4.1.2.4.1 | Prefiks {pe-} .....                        | 111 |
| 4.1.2.4.2 | Prefiks {pem-} .....                       | 113 |
| 4.1.2.4.3 | Prefiks {pen-} .....                       | 115 |
| 4.1.2.4.4 | Prefiks {peny-} .....                      | 116 |
| 4.1.2.4.5 | Prefiks {peng-} .....                      | 118 |
| 4.1.2.4.6 | Prefiks {penge-} .....                     | 119 |
| 4.1.2.5   | Prefiks {ter-} .....                       | 121 |
| 4.1.2.5.1 | Prefiks {ter-} .....                       | 121 |
| 4.1.2.5.2 | Prefiks {tel-} .....                       | 122 |
| 4.1.2.5.3 | Prefiks {te-} .....                        | 124 |
| 4.1.2.6   | Prefiks {di-} .....                        | 125 |
| 4.1.2.7   | Infiks {-el-} dan {-em-} .....             | 127 |
| 4.1.2.8   | Sufiks {-an} .....                         | 128 |

|           |                                                                                                                               |     |
|-----------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 4.1.2.9   | Sufiks {-kan} .....                                                                                                           | 130 |
| 4.1.2.10  | Sufiks {-nya} .....                                                                                                           | 131 |
| 4.1.2.11  | Sufiks {-i} .....                                                                                                             | 133 |
| 4.1.2.12  | Konfiks {meN-kan} .....                                                                                                       | 134 |
| 4.1.2.13  | Konfiks {peN-an} .....                                                                                                        | 137 |
| 4.1.2.14  | Konfiks {ter-kan} .....                                                                                                       | 139 |
| 4.2       | Kemampuan Penggunaan Kalimat Siswa Penyandang Disabilitas Grahita Ringan dan Rungu di SMPLB Dharma Wanita Lebo Sidoarjo ..... | 140 |
| 4.2.1     | Kemampuan Penggunaan Kalimat Berdasarkan Kelengkapan Unsurnya..                                                               | 142 |
| 4.2.1.1   | Kalimat Lengkap .....                                                                                                         | 143 |
| 4.2.1.1.1 | Pola Kalimat S P .....                                                                                                        | 143 |
| 4.2.1.1.2 | Pola Kalimat S P O .....                                                                                                      | 145 |
| 4.2.1.1.3 | Pola Kalimat S P Pel .....                                                                                                    | 147 |
| 4.2.1.1.4 | Pola Kalimat S P K .....                                                                                                      | 148 |
| 4.2.1.1.5 | Pola Kalimat S P Pel K .....                                                                                                  | 151 |
| 4.2.1.1.6 | Pola Kalimat S P O K .....                                                                                                    | 152 |
| 4.2.1.2   | Kalimat Tidak Lengkap .....                                                                                                   | 154 |
| 4.2.1.2.1 | Tidak Adanya Unsur S .....                                                                                                    | 154 |
| 4.2.1.2.2 | Tidak Adanya Unsur P .....                                                                                                    | 156 |
| 4.2.1.2.3 | Predikat yang Berupa Verba Transitif .....                                                                                    | 158 |
| 4.2.2     | Kemampuan Penggunaan Kalimat Berdasarkan Keefektifannya .....                                                                 | 159 |
| 4.2.2.1   | Kalimat Efektif.....                                                                                                          | 160 |
| 4.2.2.2   | Kalimat Tidak Efektif .....                                                                                                   | 162 |
| 4.2.3     | Kemampuan Penggunaan Kalimat Berdasarkan Fungsinya dalam Hubungan Situasi .....                                               | 171 |
| 4.2.3.1   | Kalimat Berita.....                                                                                                           | 172 |
| 4.2.3.2   | Kalimat Tanya.....                                                                                                            | 174 |
| 4.2.3.3   | Kalimat Suruh .....                                                                                                           | 178 |
| BAB V     | SIMPULAN DAN SARAN.....                                                                                                       | 183 |
| 5.1       | Simpulan .....                                                                                                                | 183 |

|                      |             |     |
|----------------------|-------------|-----|
| 5.2                  | Saran ..... | 185 |
| DAFTAR PUSTAKA ..... |             | 187 |
| LAMPIRAN .....       |             | 191 |

## DAFTAR TABEL

|                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------|-----|
| Tabel 1. Kemampuan menyebutkan kata dasar berdasarkan gambar ..... | 66  |
| Tabel 2. Kemampuan menggunakan prefiks {me-} .....                 | 89  |
| Tabel 3. Kemampuan menggunakan prefiks {mem-} .....                | 92  |
| Tabel 4. Kemampuan menggunakan prefiks {men-} .....                | 95  |
| Tabel 5. Kemampuan menggunakan prefiks {meny-} .....               | 96  |
| Tabel 6. Kemampuan menggunakan prefiks {meng-} .....               | 100 |
| Tabel 7. Kemampuan menggunakan prefiks {menge-}.....               | 101 |
| Tabel 8. Kemampuan menggunakan prefiks {ber-} .....                | 103 |
| Tabel 9. Kemampuan menggunakan prefiks {bel-} .....                | 105 |
| Tabel 10. Kemampuan menggunakan prefiks {be-} .....                | 107 |
| Tabel 11. Kemampuan menggunakan prefiks {per-} .....               | 108 |
| Tabel 12. Kemampuan menggunakan prefiks {pel-} .....               | 109 |
| Tabel 13. Kemampuan menggunakan prefiks {pe-} .....                | 111 |
| Tabel 14. Kemampuan menggunakan prefiks {pe-} .....                | 113 |
| Tabel 15. Kemampuan menggunakan prefiks {pem-} .....               | 115 |
| Tabel 16. Kemampuan menggunakan prefiks {pen-} .....               | 116 |
| Tabel 17. Kemampuan menggunakan prefiks {peny-} .....              | 118 |
| Tabel 18. Kemampuan menggunakan prefiks {peng-} .....              | 119 |
| Tabel 19. Kemampuan menggunakan prefiks {penge-} .....             | 121 |
| Tabel 20. Kemampuan menggunakan prefiks {ter-} .....               | 122 |
| Tabel 21. Kemampuan menggunakan prefiks {tel-} .....               | 123 |
| Tabel 22. Kemampuan menggunakan prefiks {te-} .....                | 125 |
| Tabel 23. Kemampuan menggunakan prefiks {di-} .....                | 127 |
| Tabel 24. Kemampuan menggunakan infiks {-el-} dan {-em-} .....     | 128 |
| Tabel 25. Kemampuan menggunakan sufiks {-an} .....                 | 130 |
| Tabel 26. Kemampuan menggunakan sufiks {-kan} .....                | 131 |
| Tabel 27. Kemampuan menggunakan sufiks {-nya} .....                | 133 |
| Tabel 28. Kemampuan menggunakan sufiks {-i} .....                  | 134 |
| Tabel 29. Kemampuan menggunakan konfiks {meN-kan} .....            | 136 |
| Tabel 30. Kemampuan menggunakan konfiks {peN-an} .....             | 139 |
| Tabel 31. Kemampuan menggunakan konfiks {ter-kan}.....             | 140 |
| Tabel 32. Kemampuan memproduksi kalimat berita.....                | 174 |
| Tabel 33. Kemampuan memproduksi kalimat tanya .....                | 178 |
| Tabel 34. Kemampuan memproduksi kalimat suruh .....                | 182 |

## DAFTAR GAMBAR

|                                       |    |
|---------------------------------------|----|
| Gambar 1. Ruang belajar.....          | 62 |
| Gambar 2. Ruang kelas .....           | 63 |
| Gambar 3. Ruang tamu .....            | 64 |
| Gambar 4. Kamar mandi .....           | 65 |
| Gambar 5. Dapur dan ruang makan ..... | 66 |

## DAFTAR LAMPIRAN

|                                                                               |     |
|-------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Lampiran 1. Profil Sekolah dan Informan.....                                  | 191 |
| Lampiran 2. Hasil Wawancara dengan Pihak Terkait .....                        | 194 |
| Lampiran 3. Daftar Kehadiran Penelitian .....                                 | 201 |
| Lampiran 4. Ringkasan Kegiatan Penelitian .....                               | 202 |
| Lampiran 5. Tabel Hasil Identifikasi Siswa (100 Kosakata Dasar Swadesh) ..... | 206 |
| Lampiran 6. Tabel Hasil Produksi Kalimat Siswa.....                           | 212 |
| Lampiran 7. Hasil Data Kebahasaan.....                                        | 221 |
| Lampiran 8. Data Gambar 100 Kosakata Dasar Swadesh .....                      | 232 |
| Lampiran 9. Surat Izin Penelitian .....                                       | 236 |
| Lampiran 10. Gambar Diri Informa.....                                         | 238 |
| Lampiran 11. Dokumentasi Penelitian.....                                      | 240 |

## DAFTAR SINGKATAN ATAU ISTILAH

|       |                                                                                  |
|-------|----------------------------------------------------------------------------------|
| SMP   | : Sekolah Menengah Pertama                                                       |
| SLB   | : Sekolah Luar Biasa                                                             |
| SLB-C | : Sekolah Luar Biasa yang dikhususkan untuk tunagrahita                          |
| SMPLB | : Sekolah Menengah Pertama Luar Biasa                                            |
| TBT   | : Tanggal Bulan Tahun                                                            |
| B     | : Satuan pendidikan (lambang huruf) yang digunakan/dikhususkan untuk tunarungu   |
| C     | : Satuan pendidikan (lambang huruf) yang digunakan/dikhususkan untuk tunagrahita |
| B1    | : Informan disabilitas rungu 1                                                   |
| B2    | : Informan disabilitas rungu 2                                                   |
| C1    | : Informan disabilitas grahita ringan 1                                          |
| C2    | : Informan disabilitas grahita ringan 2                                          |

**DAFTAR LAMBANG TRANSKRIPSI FONETIS**

[ ] : kurung siku untuk mengapit unsur fonetis

// : garis miring untuk mengapit unsur fonemis

{ } : kurung kurawal untuk mengapit unsur morfemis

| No. | Ejaan Fonemis | Ejaan Fonetis | Contoh Kata Ejaan Fonetis |
|-----|---------------|---------------|---------------------------|
| 1.  | /a/           | [a]           | [anjɪŋ]                   |
| 2.  | /i/           | [i]           | [ini]                     |
| 3.  | /i/           | [I]           | [sarɪŋ]                   |
| 4.  | /u/           | [u]           | [itu]                     |
| 5.  | /u/           | [U]           | [hijaU]                   |
| 6.  | /e/           | [e]           | [lele]                    |
| 7.  | /e/           | [ə]           | [əlan]                    |
| 8.  | /e/           | [ɛ]           | [ɛnak]                    |
| 9.  | /o/           | [o]           | [toko]                    |
| 10. | /o/           | [ɔ]           | [ɔbat]                    |
| 11. | /p/           | [p]           | [panas]                   |
| 12. | /p/           | [pʼ]          | [asapʼ]                   |
| 13. | /b/           | [b]           | [batu]                    |
| 14. | /t/           | [t]           | [tiga]                    |
| 15. | /t/           | [tʼ]          | [rawatʼ]                  |
| 16. | /d/           | [d]           | [dadu]                    |
| 17. | /c/           | [c]           | [cacɪŋ]                   |
| 18. | /j/           | [j]           | [janji]                   |
| 19. | /k/           | [k]           | [kaki]                    |
| 20. | /k/           | [kʼ]          | [pɔlitɪkʼ]                |
| 21. | /k/           | [ʔ]           | [kakaʔ]                   |

|     |      |      |           |
|-----|------|------|-----------|
| 22. | /g/  | [g]  | [gali]    |
| 23. | /m/  | [m]  | [makan]   |
| 24. | /n/  | [n]  | [nama]    |
| 25. | /ny/ | [ń]  | [ńańi]    |
| 26. | /ng/ | [ŋ]  | [kaŋkUŋ]  |
| 27. | /l/  | [l]  | [lari]    |
| 28. | /f/  | [f]  | [hafal]   |
| 29. | /h/  | [h]  | [hati]    |
| 30. | /h/  | [h'] | [sawah']  |
| 31. | /r/  | [r]  | [rapi]    |
| 32. | /s/  | [s]  | [sapi]    |
| 33. | /v/  | [v]  | [vitamIn] |
| 34. | /w/  | [w]  | [mawar]   |
| 35. | /y/  | [y]  | [yuyu]    |
| 36. | /z/  | [z]  | [zakat']  |